

Monika BADOWSKA-HODYR

KU REINTEGRACJI
Rodzina w perspektywie procesu
indywidualizacji oddziaływań penitencjarnych
wobec osób odbywających kary długoterminowe

Procedury formalno-prawne dotyczące funkcjonowania instytucji penitencjarnych muszą pozostawać w ścisłym związku z założeniami procesu pedagogiczno-psychologicznego opartego na określonych zasadach, regułach i technikach postępowania sprzyjających zintegrowanym działaniom na rzecz inkluzji społecznej osób odbywających kary długoterminowe. Realizacja uspołeczniającej funkcji zakładu karnego powinna opierać się na trzech zasadach: normalności, otwartości i odpowiedzialności.

Jesteście skazani, to prawda, ale nie potępieni¹.

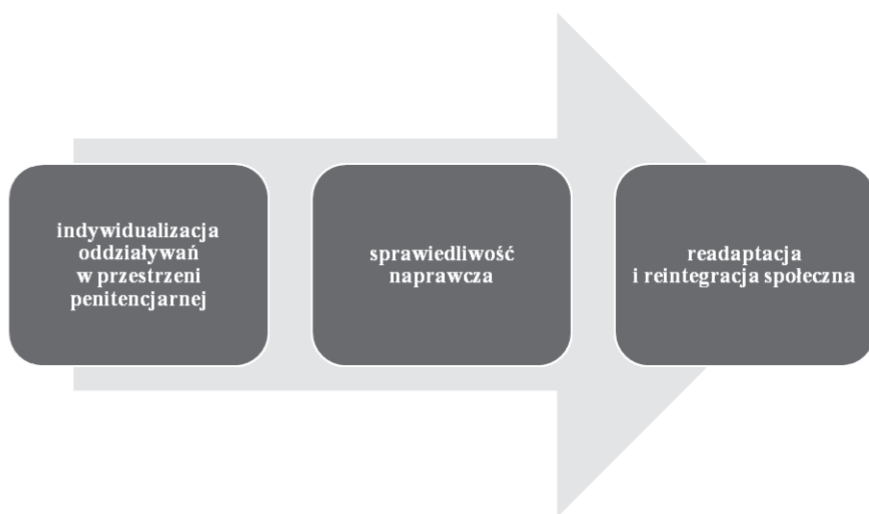
Jan Paweł II

Społeczny wymiar systemu penitencjarnego stanowi obszar, w którym doniosłe znaczenie ma wypracowanie optymalnego modelu postępowania z określonymi kategoriami osób odbywających karę pozbawienia wolności. Aby tego dokonać, należy uwzględnić trzy płaszczyzny: indywidualizację środków i metod oddziaływań na etapie wykonywania kary pozbawienia wolności, sprawiedliwość naprawczą oraz uwarunkowania społecznej readaptacji i reintegracji, a także zdefiniować znaczące czynniki funkcjonowania jednostki w strukturach społeczno-kulturowo-prawnych.

Warto nawiązać do słów Jana Pawła II skierowanych do więźniów odbywających karę pozbawienia wolności w Zakładzie Karnym w Płocku: „Sprawa więziennictwa, cała dziedzina wymiaru sprawiedliwości wymaga uzdrowienia, uczłowieczenia. Powiedziałem kiedyś, że warunki jakie panują w więzieniach, są jednym z podstawowych sprawdzianów stanu moralnego władzy i społeczeństwa oraz kultury danego kraju. [...] Kara pozbawienia wolności już sama w sobie jest wystarczająco uciążliwa i powinno się oszczędzić więźniom takich warunków, które godzą bezpośrednio w ich zdrowie, w ich więzi rodzinne czy poczucie osobistej godności. Więzień, każdy więzień, który odbywa karę za popełnione przestępstwo, nie przestał być przecież człowiekiem, obciążonym co prawda słabością, zagrożeniem i grzechem, może zbrodnią, a nawet upartymi nawrotami do niego, ale nie pozbawionym również tej wspaniałej możliwo-

¹ Jan Paweł II, *Ewangelia więzień* (Przemówienie podczas spotkania z więźniami, Zakład Karny, Płock, 7 VI 1991), „L'Osservatore Romano” wyd. pol. 12(1991) nr 6, s. 14.

ści, jaką jest poprawa [...]. Tylko wówczas, kiedy system penitencjarny opiera się na elementarnej prawdzie dynamizmu osoby ludzkiej, możliwości rozwoju moralnego, więzienie daje człowiekowi uwięzionemu realną szansę pełnego powrotu do społeczeństwa”². Jak zatem podkreślał Jan Paweł II, w systemie wymierzania kary nie może zabraknąć podstawowego szacunku dla ludzkiej godności, stanowiącego znaczący moduł sprawiedliwości naprawczej³.

Rys. 1. Ogniwa gwarantujące korektę (zmianę) w aspekcie konstruktu teoretycznego systemu readaptacji społecznej skazanych w Polsce

Źródło: Opracowanie własne.

Sprawiedliwość naprawcza, zyskująca na znaczeniu z perspektywy procesu rewaloryzacji wartości i postaw, ma charakter wyraźnie pragmatyczny. Celem oddziaływań penitencjarnych jest bowiem zmotywowanie sprawcy do uznania swego postępowania, dokonywanych wyborów i podejmowanych decyzji za naruszające ład ponadjednostkowy, priorytetem zaś – zadośćuczynienie w wymiarze indywidualnym i społecznym, prowadzące do redukcji szkód i sprzyjające zminimalizowaniu powrotności do przestępstwa. Warto podkreślić, że readaptacja społeczna osób okresowo wyizolowanych z naturalnego środowiska oznacza ich powrót do życia społecznego dzięki wewnętrznej przemianie umożliwiającej przystosowanie się do wymogów i oczekiwań społecznych. Z kolei reintegracja społeczna osób zwolnionych z zakładu karnego to powrót do życia społecznego wskutek przyjęcia ich i zaakceptowania przez

² Tamże, s. 13n.

³ Por. W. Knap, *Struktura i zadania więziennictwa*, w: *Polskie więzienia*, red. W. Knap, Centralny Zarząd Służby Więziennej, Warszawa 2005, s. 9n.

lokalną społeczność i szerszą zbiorowość⁴. Wsparcie społeczne – jak podkreśla Robert Opora – oraz unikanie stygmatyzacji, wykluczenia społecznego, marginalizacji, sprzyja pełnieniu przez takie osoby ról społecznych zgodnych z normami moralnymi, etycznymi i prawnymi⁵. Fundamentem optymalnego systemu readaptacji i reintegracji społecznej będzie więc stworzenie modelu, w którym sprawca, ofiara i społeczeństwo oraz kultura i cywilizacja są nierozłączne⁶.

Zagadnieniem wielowymiarowym i istotnym dla praktyki penitencjarnej, wymagającym aktualnie eksploracji, jest wykonywanie kary pozbawienia wolności wobec osadzonych odbywających kary długoterminowe. Literatura penitencjarna nie podaje definicji kary długoterminowej. Na przykład Irena Kriznik za długoterminową uznaje karę przekraczającą trzy lata pozbawienia wolności⁷. Przedstawione niżej zestawienie ukazuje liczebność osób odbywających kary długoterminowe w Polsce w pierwszym kwartale bieżącego roku (zob. tab. 1). Ze względu na zasięg terytorialny badań, których wyniki zaprezentowane zostaną w dalszej części artykułu, przytoczone zostało analogiczne zestawienie dotyczące osadzonych w Republice Czeskiej (zob. tab. 2).

Tab. 1. Zasadnicza kara pozbawienia wolności według wymiaru kary – orzeczenia prawomocne (Polska, I kwartał 2018 r.)

Długość wyroku	Mężczyźni	Kobiety	Σ
3-5 lat	9528	252	9780
5-10 lat	6052	271	6323
10-15 lat	2299	143	2442
15-20 lat	41	0	41
25 lat	1666	63	1729
dożywotnie pozbawienie wolności	393	15	408
Σ	19979	744	20723

Źródło: Ministerstwo Sprawiedliwości, Centralny Zarząd Służby Więziennej, *Kwartalna informacja statystyczna za I kwartał 2018 r.*, <https://www.sw.gov.pl/strona/Statystyka-kwartalna>.

⁴ Zob. R. P o k l e k, *Pomoc postpenitencjarna a readaptacja społeczna osób opuszczających jednostki penitencjarne*, w: *Psychologia penitencjarna*, red. M. Ciosek, B. Pastwa-Wojciechowska, PWN, Warszawa 2016, s. 522-556.

⁵ Por. R. O p o r a, *Efektywność oddziaływań resocjalizacyjnych*, Wydawnictwo Akademickie Żak, Warszawa 2015, s. 38-41, 71-74.

⁶ Por. A. B a ł a n d y n o w i c z, *Probacyjna sprawiedliwość karząca*, Wolters Kluwer, Warszawa 2015, s. 332.

⁷ Zob. I. K r i z n i k, *European Standards for the Treatment and Custody of Long-Term Prisoners*, Regional Conference „The Treatment of Long-Term Prisoners”, Popowo, 5-7 IX 1999 (maszynopis referatu).

Tab. 2. Liczba skazanych według długości wyroku (Republika Czeska, 30 IV 2018)

Długość wyroku	Mężczyźni	Kobiety	Σ
3-5 lat	2651	162	2813
5-7 lat	1278	88	1366
7-10 lat	1192	66	1258
10-15 lat	713	50	763
15-20 lat	281	23	304
powyżej 20 lat	100	6	106
dożywotnie pozbawienie wolności	45	3	48
Σ	6260	398	6658

Źródło: Vězeňská služba České republiky, Generální ředitelství, *Informace o stavu a složení vězněných osob ve vazebních věznicích, věznicích a ústavech pro výkon zabezpečovací detence Vězeňské služby České republiky za měsíc Duben 2018*, <https://www.vscr.cz/wp-content/uploads/2018/05/MSH04-2018.pdf>.

W ciągu ostatnich kilku lat podejmowano wysiłki na rzecz wdrożenia do praktyki penitencjarnej konkretnych procedur mających na celu przygotowanie podopiecznych do zgodnego z oczekiwaniem społecznym i normami prawnymi funkcjonowania po odbyciu kary pozbawienia wolności. Osadzeni długoterminowi wymagają bowiem szczególnej uwagi i zaangażowania ze strony praktyków penitencjarnych. Zauważa się dużą potrzebę realizacji projektów badawczych, które mają walory poznawcze i proponują rozwiązania praktyczne stwarzające realną możliwość powrotu do społeczeństwa osób doświadczających długotrwałej izolacji więziennej. Istotne znaczenie ma uwzględnienie w owych projektach odniesienia do rodziny jako czynnika determinującego poczucie sensu życia oraz kondycję psychiczną osadzonych. Podejmowanie badań w zakresie tej problematyki jest bardzo ważne, ponieważ ich wyniki pozwolą opracować procedury postępowania penitencjarnego wartościowe z punktu widzenia reintegracji społecznej i niepowrotności do przestępstwa po odbyciu kary.

Uzasadnieniem projektu badawczego zrealizowanego przez autorkę niniejszego artykułu była potrzeba stworzenia kanonu standardów humanitarnego i odpowiedzialnego postępowania z osadzonymi długoterminowymi zgodnych z zasadą indywidualizacji oddziaływań penitencjarnych, uwzględniającego odbudowę i wzmocnienie więzi z rodziną. Więż ta, szczególnie w przypadku osób odbywających karę pozbawienia wolności, stanowi znaczący faktor poczucia sensu życia oraz fundament nadziei i szansy na wybór życia zgodnego z prawem zamiast destrukcji.

Prowadzona kwerenda zmierzała do: (1) uzupełnienia dotychczasowych badań w obszarze zagadnień penitencjarnych dotyczących kar długotermini-

nowych oraz propozycji rozwiązań praktycznych w odniesieniu do funkcjonowania osób odbywających kary długoterminowe, (2) uwrażliwienia na dotkliwe skutki długoterminowego pozbawienia wolności, (3) uchwycenia tendencji zmian jakości doświadczanego sensu życia przez osoby odbywające kary długoterminowe, (4) określenia z jednej strony czynników sprzyjających społecznej reintegracji osób odbywających kary długoterminowe, z drugiej zaś strony – czynników ją ograniczających, (5) uwrażliwienia na potrzebę prowadzenia badań naukowych zmierzających do wypracowania optymalnego modelu wykonywania kar długoterminowych.

INDYWIDUALIZACJA PENITENCJARNA W UJĘCIU NORMATYWNYM

Istotne znaczenie w rozwoju teorii i praktyki penitencjarnej ma indywidualizacja wykonywania kary pozbawienia wolności. Stefan Leleńtal zauważa, że zasada indywidualizacji kary stała się nieodłączną towarzyszką rozwoju teorii racjonalizujących stosowanie kary, której celem jest poprawa sprawcy czynu naruszającego ład społeczny⁸. Formułując tego rodzaju teorie, należy mieć na uwadze środki, dzięki którym cel ten mógłby zostać osiągnięty w sposób jak najbardziej efektywny⁹. Problem indywidualizacji wykonywania kary pozbawienia wolności należy rozpatrywać na trzech płaszczyznach: prawnej, pedagogiczno-psychologicznej oraz społecznej. Dokonując weryfikacji konkretnych propozycji oddziaływań z perspektywy systemu readaptacji społecznej skazanych, trzeba uwzględnić podmiotowość, samostanowienie, wyjątkowość, niepowtarzalność i indywidualność jednostki funkcjonującej w konkretnych realiach kulturowo-społeczno-prawnych. Jednostka nie może być postrzegana tylko przez pryzmat jej czynów. Zróżnicowane podejście do procesu zmiany, korekty i rewaloryzacji wartości i postaw polega na dostosowaniu zarówno strategii, jak i metodyki postępowania do indywidualnej przestrzeni podmiotowej człowieka, z poszanowaniem jego autonomii i godności jako wartości bezwzględnej¹⁰.

Wskazując na kluczowe obszary indywidualizacji, należy przywołać takie regulacje prawne, jak: europejska Konwencja o Ochronie Praw Człowieka i Podstawowych Wolności z roku 1950 (z dokonanymi później zmianami)¹¹,

⁸ Por. S. Leleńtal, *Indywidualizacja wykonania kary pozbawienia wolności*, Wydawnictwo Uniwersytetu Łódzkiego, Łódź 1970, s. 5.

⁹ Por. M. Kuć, *Indywidualizacja wykonywania kary pozbawienia wolności*, Towarzystwo Naukowe KUL, Lublin 2007, s. 13.

¹⁰ Por. Bałandynowicz, dz. cyt., s. 18n, 29.

¹¹ *Konwencja o Ochronie Praw Człowieka i Podstawowych Wolności sporządzona w Rzymie dnia 4 listopada 1950 r., zmieniona następnie Protokołami nr 3, 5 i 8 oraz uzupełniona Protokołem nr 2*, Dz.U. 1993, nr 61, poz. 284.

Rekomendacja Rec (2006)2 Komitetu Ministrów do państw członkowskich Rady Europy w sprawie Europejskich Reguł Więziennych (przyjęta przez Komitet Ministrów w dniu 11 stycznia 2006 roku na posiedzeniu delegatów)¹², Zarządzenie Dyrektora Generalnego Służby Więziennej z dnia 14 kwietnia 2016 roku w sprawie szczegółowych zasad prowadzenia i organizacji pracy penitencjarnej oraz zakresów czynności funkcjonariuszy i pracowników działów penitencjarnych i terapeutycznych oraz oddziałów penitencjarnych¹³, Kodeks karny wykonawczy¹⁴ oraz ustawa o służbie więziennej¹⁵.

Polski system penitencjarny szczególną uwagę skupia na indywidualizacji oddziaływań jako znaczącym ogniwie procesu reintegracji społecznej. Wysszczególnione powyżej przepisy prawa nie tylko precyzują teoretyczny format oddziaływań penitencjarnych z uwzględnieniem zasady indywidualizacji, ale także definiują i precyzują obszary, w których konkretne zabiegi są uprawnione. Warto podkreślić, że oddziaływanie na osoby doświadczające izolacji więziennej ma na celu podtrzymanie ich zdrowia i szacunku do samego siebie w takim zakresie, w jakim pozwala długość wyroku. Dąży się do rozwijania poczucia odpowiedzialności oraz wspierania takich postaw i umiejętności, które pomogą tym osobom w powrocie do społeczeństwa, stwarzając im jak najlepsze szanse na samodzielne utrzymanie się oraz prowadzenie życia zgodnego z prawem po zwolnieniu¹⁶.

Sposób postępowania z osobami odbywającymi karę pozbawienia wolności zwykle określają akty prawne rangi państwowej i międzynarodowej, przy czym nie mogą one pozostawać w niezgodzie z zasadami (regułami) generalnymi. Zasada indywidualizacji polega na dostosowaniu oczekiwań, wymagań i środków wychowawczych do właściwości osoby odbywającej karę pozbawienia wolności, takich jak poziom umysłowy, poziom demoralizacji, zainteresowania, wykształcenie czy umiejętności. Podstawą stosowania tej zasady

¹² Zob. Rada Europy, Komitet Ministrów, *Rekomendacja Rec (2006)2*, <http://www.bip.sw.gov.pl/SiteCollectionDocuments/CZSW/prawaczl/document.pdf>.

¹³ Zob. Zarządzenie Nr 19/16 Dyrektora Generalnego Służby Więziennej z dnia 14 kwietnia 2016 roku w sprawie szczegółowych zasad prowadzenia i organizacji pracy penitencjarnej oraz zakresów czynności funkcjonariuszy i pracowników działów penitencjarnych i terapeutycznych oraz oddziałów penitencjarnych, <http://www.bip.sw.gov.pl/SiteCollectionDocuments/CZSW/aktyprawne/zarz%C4%85dzenie%20nr%2019%20w%20sprawie%20szczeg%C3%B3%C5%82owych%20zasad%20prowadzenia%20i%20organizacji%20pracy%20penitencjarnej.pdf>.

¹⁴ Zob. Ustawa z dnia 6 czerwca 1997 r. – Kodeks karny wykonawczy, Dz.U. 1997, nr 90, poz. 558; Obwieszczenie Marszałka Sejmu Rzeczypospolitej Polskiej z dnia 10 marca 2017 r. w sprawie ogłoszenia jednolitego tekstu ustawy – Kodeks karny wykonawczy, Dz.U. 2017, poz. 665.

¹⁵ Zob. Ustawa z dnia 9 kwietnia 2010 r. o Służbie Więziennej, Dz.U. 2010, nr 79, poz. 523; Obwieszczenie Marszałka Sejmu Rzeczypospolitej Polskiej z dnia 24 lutego 2017 r. w sprawie ogłoszenia jednolitego tekstu ustawy o Służbie Więziennej, Dz.U. 2017, poz. 631.

¹⁶ Zob. Rada Europy, Komitet Ministrów, *Rekomendacja Rec (2006)2*.

jest klasyfikacja więźniów, czyli podział na grupy i podgrupy, oraz umieszczanie ich w zakładzie karnym odpowiedniego rodzaju i typu¹⁷. Zgodnie z paragrafem 1. artykułu 67. Kodeksu karnego wykonawczego „wykonywanie kary pozbawienia wolności ma na celu wzbudzanie w skazanym woli współdziałania w kształtowaniu jego społecznie pożądaných postaw, w szczególności poczucia odpowiedzialności oraz potrzeby przestrzegania porządku prawnego i tym samym powstrzymania się od powrotu do przestępstwa”¹⁸. Z kolei paragraf 3. przywołanego artykułu stanowi: „W oddziaływaniu na skazanych, przy poszanowaniu ich praw i wymaganiu wypełniania przez nich obowiązków, uwzględnia się przede wszystkim pracę, zwłaszcza sprzyjającą zdobywaniu odpowiednich kwalifikacji zawodowych, nauczanie, zajęcia kulturalno-oświatowe i sportowe, podtrzymywanie kontaktów z rodziną i światem zewnętrznym oraz środki terapeutyczne”¹⁹. Aktem prawnym szczególnie konkretyzującym zakres pracy penitencjarnej z uwzględnieniem zasady indywidualizacji jest Zarządzenie Nr 19/16 Dyrektora Generalnego Służby Więziennej z dnia 14 kwietnia 2016 roku w sprawie szczegółowych zasad prowadzenia i organizacji pracy penitencjarnej oraz zakresów czynności funkcjonariuszy i pracowników działów penitencjarnych i terapeutycznych oraz oddziałów penitencjarnych, którego przepisy w sposób przejrzysty doprecyzowują zasady oddziaływania penitencjarnego w następujących obszarach:

(a) prowadzenia i organizacji programów resocjalizacji skazanych: przeciwdziałania agresji i przemocy, przeciwdziałania uzależnieniom oraz nadużywaniu alkoholu lub używaniu narkotyków, przeciwdziałania postawom prokryminalnym, aktywizacji zawodowej i promocji zatrudnienia, kształtowania umiejętności społecznych i poznawczych, integracji rodzin, zapobiegania negatywnym skutkom izolacji, zwłaszcza wobec skazanych odbywających długoterminowe kary pozbawienia wolności;

(b) prowadzenia i organizacji zajęć kulturalno-oświatowych, w tym kształtujących postawy obywatelskie i patriotyczne, oraz z zakresu wychowania fizycznego i sportu, także obsługi bibliotecznej, obsługi radiowęzła i studia telewizyjnego;

(c) prowadzenia rozmów wychowawczych z osobami odbywającymi karę;

(d) nagradzania i karania dyscyplinarnego osadzonych;

(e) postępowania z osadzonymi osobami niepełnosprawnymi oraz cudzoziemcami;

(f) przeciwdziałania wzajemnej demoralizacji osadzonych, negatywnym przejawom subkultury przestępczej oraz zachowaniom agresywnym i autoagresji;

¹⁷ Por. H. M a c h e l, *Więzienie jako instytucja karna i resocjalizacyjna*, Wydawnictwo Arche, Gdańsk 2003, s. 276.

¹⁸ *Obwieszczenie Marszałka Sejmu Rzeczypospolitej Polskiej z dnia 10 marca 2017 r. w sprawie ogłoszenia jednolitego tekstu ustawy – Kodeks karny wykonawczy*, art. 67, § 1.

¹⁹ Tamże, art. 67, § 3.

(g) oddziaływań na osadzonych poprzez wykonywaną przez nich pracę;
(h) udzielania osadzonym pomocy w przygotowaniu do readaptacji społecznej oraz świadczenia pomocy doraźnej osobom zwalnianym z zakładów karnych;

(i) prowadzenia badań psychologicznych i udzielania pomocy psychologicznej, a także oddziaływań psychokorekcyjnych;

(j) prowadzenia oddziaływań terapeutycznych;

(k) dokumentacji prowadzonych oddziaływań penitencjarnych i terapeutycznych²⁰.

Jak przewidują paragrafy pierwszy i drugi artykułu 38. Kodeksu karnego wykonawczego, osoby zaproszone, reprezentujące stowarzyszenia, fundacje, organizacje, kościoły i związki wyznaniowe oraz osoby godne zaufania współpracujące z daną jednostką penitencjarną mogą aktywnie uczestniczyć w „prowadzeniu działalności resocjalizacyjnej, społecznej, kulturalnej, oświatowej, sportowej i religijnej”²¹ w tych jednostkach, współdziałając w realizacji celu kary pozbawienia wolności.

INDYWIDUALIZACJA PENITENCJARNA W UJĘCIU PEDAGOGICZNO-PSYCHOLOGICZNYM

Procedury formalno-prawne dotyczące funkcjonowania instytucji penitencjarnych muszą pozostawać w ścisłym związku z założeniami procesu pedagogiczno-psychologicznego opartego na określonych zasadach, regułach i technikach postępowania sprzyjających zintegrowanym działaniom na rzecz inkluzji społecznej osób odbywających kary długoterminowe²².

Realizacja uspołeczniającej funkcji zakładu karnego powinna opierać się na trzech zasadach: normalności, otwartości i odpowiedzialności. Zasada normalności wymaga upodobnienia funkcjonowania w izolacji więziennej do funkcjonowania w społeczeństwie; dotyczy to organizacji życia, usług lekarskich, stosunków międzyludzkich, obcowania młodocianych z dorosłymi, zamieszkiwania w jednym oddziale (ale nie we wspólnych celach) kobiet i mężczyzn, dbałości o wyżywienie, ubiór oraz prawa religijne i obywatelskie (z możliwo-

²⁰ Por. Zarządzenie Nr 19/16 Dyrektora Generalnego Służby Więziennej z dnia 14 kwietnia 2016 r. w sprawie szczegółowych zasad prowadzenia i organizacji pracy penitencjarnej oraz zakresów czynności funkcjonariuszy i pracowników działów penitencjarnych i terapeutycznych oraz oddziałów penitencjarnych, rozdz. 1, § 2, ust. 1.

²¹ Obwieszczenie Marszałka Sejmu Rzeczypospolitej Polskiej z dnia 10 marca 2017 r. w sprawie ogłoszenia jednolitego tekstu ustawy – Kodeks karny wykonawczy, art. 38, § 2.

²² Zob. M. K o n o p c z y ń s k i, *Dwubiegunowość procesu resocjalizacji instytucjonalnej*, „Resocjalizacja Polska” 2015, nr 10, s. 9-13.

ścią uczestniczenia w życiu organizacji społecznych, a także komunikowania się z najbliższymi) oraz izolowania osób bardzo zdemoralizowanych, aby nie deprawowały pozostałych. Zasada otwartości ma z kolei zneutralizować szereg negatywnych reperkusji takich zjawisk, jak deprywacja, wzajemna demoralizacja i prizonizacja (zwięzienniczenie), a także innych konsekwencji funkcjonowania w instytucji o charakterze totalnym, które mogą wypaczać charakter, utrudniać resocjalizację, generować agresję bądź autoagresję. Otwartość polega na łatwym (często bezpośrednim) kontakcie ze światem zewnętrznym, wiąże się z możliwością odwiedzania najbliższych (jeśli istnieje uzasadniona potrzeba – nawet codziennie), a także z dopuszczalnością „widzeń intymnych” w odpowiednio przystosowanych pokojach na terenie zakładu karnego. Znacząca w perspektywie uspołecznienia jest trzecia zasada – zasada odpowiedzialności²³. Osoba odbywająca karę pozbawienia wolności, ponosząc konsekwencje swojego zachowania, uczy się odpowiedzialności za siebie, za dokonywane wybory i podejmowane decyzje. Człowiek odpowiedzialny za własne czyny jest gotowy poddać się osądowi i zdolny do przyjęcia słusznej kary. W świetle historii prawa karnego odpowiedzialność może być rozpatrywana w dwóch perspektywach: pierwotnej – jako obiektywna i przekazywalna, i aktualnej, jako czynnik subiektywny i indywidualny²⁴.

Eksperci i praktycy penitencjarni, opracowując – w oparciu o długoletnie doświadczenie – zindywidualizowane schematy, procedury i modele pracy penitencjarnej, starają się odpowiedzieć na potrzeby konkretnych kategorii osób odbywających karę pozbawienia wolności i stworzyć im odpowiednie warunki do optymalnej, zrównoważonej zmiany, z uwzględnieniem czynników ochronnych i czynników ryzyka procesu inkluzji społecznej. Współcześnie wyróżnia się trzy modele oddziaływań penitencjarnych zmierzających do reintegracji społecznej osadzonych: resocjalizacyjny (klasyczny), pomocowy (oparty na pracy socjalnej) i urzędowy (instytucjonalno-urzędowy)²⁵. Na potrzeby niniejszego opracowania skupimy się na tradycyjnym modelu pracy z osadzonymi w strukturach penitencjarnych: modelu resocjalizacyjnym. Oparty jest on na konfiguracji trzech czynników: wychowania, terapii oraz opieki, i przewiduje dokonywanie zmian w osobowości podopiecznego. Prowadzone w ramach tego modelu oddziaływania zmierzają do zinternalizowania wartości oraz norm pożądanych i konstruktywnych nie tylko dla samej jednostki, ale też dla jej otoczenia. W trosce o zdrowie fizyczne i psychiczne osadzonych poszukuje

²³ Por. M a c h e l, dz. cyt., s. 275n.

²⁴ Por. K. P i e r z c h a ł a, *Skazani, ale nie potępieni. Poczucie powinności i odpowiedzialności. Studium psychologiczno-pedagogiczno-pastoralne*, Wydawnictwo Adam Marszałek, Toruń 2015, s. 65-76.

²⁵ Por. S. G r z e s i a k, *Praca penitencjarna z więźniami seniorami*, Oficyna Wydawnicza Atut, Wrocław 2013, s. 45-58.

się optymalnych rozwiązań w pracy z podopiecznymi uzależnionymi oraz wykazującymi niepsychotyczne zaburzenia psychiczne czy też zaburzenia preferencji seksualnych. W tym zakresie ważne są: leczenie, kompensowanie stanów chorobowych, rehabilitacja oraz opieka²⁶. Na gruncie rozważań teoretycznoprawnych model klasyczny przewiduje stworzenie dla praktyki penitencjarnej katalogu nowoczesnych, optymalnych rozwiązań uwzględniających indywidualizację środków i metod oddziaływania penitencjarnego. By skutecznie wspierać proces społecznej reintegracji, należy odwołać się do rozwiązań wypracowanych w państwach europejskich i pozaeuropejskich.

RODZINA A INDYWIDUALIZACJA ODDZIAŁYWAŃ PENITENCJARNYCH Z PERSPEKTYWY POCZUCIA SENSU ŻYCIA OSADZONYCH BADANIA WŁASNE

W tej części artykułu zaprezentowany zostanie jeden z obszarów projektu badawczego „Więzienne rodzicielstwo. Rodzice i ich dzieci w przestrzeni penitencjarnej”, realizowanego w latach 2014-2017 na terenie jednostek penitencjarnych Republiki Czeskiej oraz Polski – badania prowadzono w ramach dotacji podmiotowej służącej rozwojowi potencjału badawczego Wydziału Pedagogicznego Uniwersytetu Rzeszowskiego. Na potrzeby niniejszego opracowania z 311 kwestionariuszy wybrano 177 – były to kwestionariusze wypełnione przez osadzonych długoterminowych, posiadających na wolności dzieci w wieku nieprzekraczającym piętnastego roku życia. Wyróżniono takie zmienne, jak: płeć, wykształcenie, stan cywilny, deklarowany poziom religijności, wysokość orzeczonej kary pozbawienia wolności, relacje łączące badanych z osobami bliskimi oraz sposób reagowania na sytuację uwięzienia.

Realizując projekt badawczy, poddano analizie następujące obszary: funkcjonowanie osób odbywających kary długoterminowe w warunkach izolacji więziennej, relacje z bliskimi i dziećmi w aspekcie indywidualizacji oddziaływań penitencjarnych oraz poziom poczucia sensu życia osób odbywających kary długoterminowe.

Ponadto poszukiwano odpowiedzi na następujące pytania: (1) Jaki jest poziom poczucia sensu życia wśród osadzonych? (2) Jakie dolegliwości izolacji więziennej odczuwają osadzeni? (3) Czy wsparcie ze strony osób bliskich, doświadczane w trakcie odbywania kary pozbawienia wolności, determinuje poziom poczucia sensu życia osadzonych? (4) Jakie są oczekiwania osadzonych w odniesieniu do ich funkcjonowania w strukturach kulturowo-społecz-

²⁶ Por. tamże, s. 46n.

no-prawnych po odbyciu kary pozbawienia wolności, uwzględniając czynniki chroniące i czynniki ryzyka powrotności do przestępstwa?

W połowie roku 2014 przeprowadzono badania wśród kobiet odbywających karę pozbawienia wolności w Zakładzie Karnym Světlá nad Sázavou, a w połowie 2015 roku wśród mężczyzn odbywających karę pozbawienia wolności w Zakładzie Karnym Stráž pod Ralskem w Republice Czeskiej. Drugą część materiału badawczego zebrano w latach 2015-2017 na terenie jednostek penitencjarnych okręgowych inspektoratów służby więziennej w Rzeszowie, Krakowie, Lublinie, Wrocławiu i Warszawie. Badania przeprowadzone zostały metodą sondażu diagnostycznego, za zgodą dyrektorów zakładów karnych oraz osadzonych, którzy uczestniczyli w badaniach, w warunkach dla nich bezpiecznych i gwarantujących pełną anonimowość.

Poniżej (zob. tab. 3) zaprezentowano kategoryzację respondentów – osadzonych odbywających kary długoterminowe, uwzględniając jednostkę penitencjarną, w której aktualnie odbywają oni karę pozbawienia wolności, ze zwróceniem uwagi na rodzaj i typ zakładu karnego oraz system odbywania kary. Większość respondentów odbywało karę pozbawienia wolności po raz pierwszy (58,8%). Osadzeni długoterminowi odbywali karę pozbawienia wolności w zakładzie karnym typu półotwartego (59,3%) i zamkniętego (39,5%), a zdecydowana większość – w systemie programowanego oddziaływania (73,4%).

Tab. 3. Struktura badanej populacji osadzonych odbywających kary długoterminowe w jednostkach penitencjarnych Polski i Republiki Czeskiej (n=177) pod względem klasyfikacji oraz terenu eksploracji

Wyszczególnienie		Liczebność	%
Rodzaj zakładu karnego	dla karanych po raz pierwszy	104	58,8%
	dla młodocianych	0	0,0%
	dla recydywistów	73	41,2%
Typ zakładu karnego	zamknięty	70	39,5%
	półotwarty	105	59,3%
	otwarty	2	1,1%
System odbywania kary pozbawienia wolności	zwykły	41	23,2%
	programowego oddziaływania	130	73,4%
	terapeutyczny	6	3,4%
Jednostka penitencjarna (teren eksploracji)	AŚ Nisko (OISW Rzeszów)	13	7,3%
	ZK Jasło (OISW Rzeszów)	18	10,2%
	ZK Rzeszów (OISW Rzeszów)	22	12,4%
	AŚ Warszawa-Grochów (OISW Warszawa)	6	3,4%
	AŚ Kielce (OISW Kraków)	5	2,8%
	ZK Kraków Nowa Huta (OISW Kraków)	8	4,5%
	AŚ Lublin (OISW Lublin)	6	3,4%
	ZK Nr 1 Wrocław (OISW Wrocław)	1	0,6%
	ZK Světlá nad Sázavou (Czechy)	57	32,2%
	ZK Stráž pod Ralskem (Czechy)	41	23,2%

Opis: ZK – Zakład Karny; AŚ – Areszt Śledczy. M (średnia) – 5,7; SD (odchylenie standardowe) – 3,5; Me (mediana) – 4,5.

Źródło: Badania własne.

Z zebranego materiału wynika, że w badanej populacji stu siedemdziesięciu siedmiu osadzonych odbywających kary długoterminowe 54,2% stanowiły kobiety. Średni wiek respondentów wynosił 34 lata, a średnia długość odbywanej kary pozbawienia wolności – 5,7 lat, przy odchyleniu standardowym wynoszącym 3,5 roku. Prawie połowa respondentów (49,2%) odbywała karę 4,5 roku pozbawienia wolności. Rozkład zmiennej kształtował się od 3 do 25 lat pozbawienia wolności. Większość ankietowanych stanowiły osoby z wykształceniem podstawowym (33,9%), zawodowym (23,7%) i gimnazjalnym (22,6%), stanu wolnego (33,3%), wierzące (72,9%) – praktykujące lub niepraktykujące. Ponad połowa badanych pochodziła z rodziny pełnej (59,3%).

Znaczące z perspektywy zmiany, korekty, rewaloryzacji wartości i postaw, a także minionych i aktualnych doświadczeń respondentów było ustalenie tendencji zmian jakości doświadczanego przez nich sensu życia w kontekście ich relacji z rodziną. Dlatego też dodatkowo zastosowano kwestionariusz do badania poczucia sensu życia PIL (Purpose in Life Test) Jamesa C. Crumbaugh i Leonarda T. Maholicka (zob. tab. 4).

Tab. 4. Struktura badanej populacji osadzonych odbywających kary długoterminowe w jednostkach penitencjarnych Polski i Republiki Czeskiej (n=177) pod względem typów struktury sensu życia

Typy struktury sensu życia	Liczebność	%*	Poczucie sensu życia PIL		Potrzeba sensu życia SONG	
			M	SD	M	SD
Typ A	56	31,6%	82,5	12,6	80,2	11,9
Typ B	36	20,3%	120,1	7,3	80,1	13,3
Typ C	18	10,2%	84,9	12,7	120,4	8,6
Typ D	9	5,1%	118,3	7,5	119,9	5,9
Nieokreślony	58	32,8%				

Opis: * % odnosi się do całej grupy badanej (n=177). M – średnia; SD – odchylenie standardowe.

Źródło: Badania własne przeprowadzone w oparciu o Skalę Poczucia Sensu Życia (PIL) J.C. Crumbaugh i L.T. Maholicka oraz Skalę Potrzeby Sensu Życia (SONG) J.C. Crumbaugh.

Przeprowadzone badania pozwoliły na wyodrębnienie w badanej populacji odbywających długoterminowe kary pozbawienia wolności prezentowanych przez nich typów struktury sensu życia. Dość znaczna część respondentów prezentuje typ A (31,6%) charakteryzujący się niskim poczuciem sensu życia i niskim poziomem potrzeby sensu życia. Taka struktura sensu życia kreuje określony wzorzec funkcjonowania: jednostka w minimalnym stopniu korzysta z doświadczeń przeszłości, ma świadomość pozostawania na marginesie życia społecznego, odczuwa brak opieki w wymiarze egzystencjalnym, doświadcza naznaczenia, stygmatu przestępcy, piętna uwięzienia. Długotrwałe pozostawanie w izolacji więziennej skutkuje bowiem brakiem umiejętności strukturalizacji przyszłości oraz minimalnym zaangażowaniem skierowa-

nym ku przyszłości. Kolejny typ, typ B (20,3%), charakteryzuje osadzonych o wysokim poziomie poczucia sensu życia, ale niewielkim natężeniu potrzeby sensu życia. Osoby te konstruktywnie zaspokajają potrzebę sensu życia, a na oczekiwania ze strony najbliższego otoczenia reagują wartościową społecznie aktywnością i dobrze się w niej odnajdują. Typ C (10,2%) z kolei opisuje osoby prezentujące poczucie sensu życia na niskim poziomie, wykazujące wysoki poziom motywacji do podejmowania działań nastawionych na doświadczanie sensu przy braku umiejętności właściwego ukierunkowania napięcia motywacyjnego. Jest to typ właściwy osobom przeżywającym kryzys egzystencjalny, mających jednak nadzieję na zmianę będącą wzmocnieniem znaczących doświadczeń w ich społecznym funkcjonowaniu. Typ D (5,1%) charakteryzuje osoby mające wysoki (wyższy niż w przypadku pozostałych typów) poziom poczucia sensu i wysokie nasilenie nierealizowanej potrzeby sensu. Wysoki poziom doświadczania osobowego sensu rozumiany jest tu jako przekonanie o posiadaniu dobrze zdefiniowanych celów życiowych. Osoby prezentujące ten typ struktury sensu własne życie i swoje doświadczenia postrzegają w kategoriach uporządkowania i spójności. Odczuwają satysfakcję życiową, są przekonane o pełnej kontroli nad życiem, własnymi wyborami i podejmowanymi decyzjami, nastawione są na łamanie rutyny, poszukiwanie nowych wyzwań i czerpanie z życia w większym stopniu niż dotychczas²⁷.

Znaczącą dolegliwością izolacji więziennej jest utrata więzi z rodziną oraz ograniczony kontakt ze światem zewnętrznym. Wyniki przeprowadzonych badań wskazują na istnienie zależności między dolegliwością osłabienia lub utraty więzi z rodziną w trakcie odbywania kary pozbawienia wolności a poziomem poczucia sensu życia (współczynnik korelacji r Pearsona wynosi 0,174).

Objęte badaniem osoby odbywające kary długoterminowe utrzymują kontakt z bliskimi i dziećmi poprzez korespondencję, rozmowy telefoniczne oraz widzenia w zakładzie karnym. Przeżycia, emocje, jakie im wówczas towarzyszą, to: poczucie wsparcia, siły i bliskości ze strony osób bliskich, radość z bezpośredniego kontaktu, szczęście, tęsknota, wstyd w związku z pobytem w zakładzie karnym, wyrzuty sumienia w związku z popełnionym czynem karalnym oraz przygnębienie w konsekwencji braku możliwości bycia rodzicem na co dzień. Zamieszczone niżej zestawienie (zob. tab. 5) odzwierciedla wyniki badań w tym zakresie. Warto podkreślić, że dla zdecydowanej większości badanych (77,4%) priorytetem jest, by widzenia z dziećmi odbywały się w przyjaznych pokojach widzeń rodzinnych.

²⁷ Zob. R. K l a m u t, *Typy struktury sensu życia a treści celów wybieranych do realizacji*, „Roczniki Psychologiczne” 15(2012) nr 4, s. 139-158.

Tab. 5. Kontakty z bliskimi i dziećmi z perspektywy badanej populacji osadzonych odbywających kary długoterminowe w jednostkach penitencjarnych Polski i Republiki Czeskiej (n=177)

Wyszczególnienie		Liczebność	%
Prawa rodzicielskie	pełne	105	59,3%
	ograniczone	61	34,5%
	odebrane	11	6,2%
Liczba posiadanych dzieci w wieku do 15 roku życia	1-2 dzieci	139	78,5%
	3-4 dzieci	21	11,9%
	powyżej 4 dzieci	17	9,6%
Relacje, kontakty, uczucia w odniesieniu do bliskich i dzieci*	Formy kontaktu z bliskimi*		
	korespondencja	146	82,5%
	rozmowy telefoniczne	129	72,9%
	widzenia w zakładzie karnym	102	57,6%
	przepustki	17	9,6%
	Skype	1	0,6%
	Uczucia, emocje towarzyszące bezpośrednim kontaktom z bliskimi*		
	radość z bezpośredniego kontaktu	105	59,3%
	szczęście	83	46,9%
	poczucie, że dodają siły i dają wsparcie	110	62,1%
	tęsknota	53	29,9%
	wstyd	69	39,0%
	niepokój, uczucie pustki	11	6,2%
	wyrzuty sumienia	58	32,8%
	bezzadność	24	13,6%
	Formy kontaktu z dziećmi*		
	korespondencja	128	72,3%
	rozmowy telefoniczne	116	65,5%
	widzenia w zakładzie karnym	84	47,5%
	przepustki	18	10,2%
	Skype	4	2,3%
	Uczucia, emocje towarzyszące bezpośrednim kontaktom z dziećmi*		
	radość z bezpośredniego kontaktu	99	55,9%
	szczęście	86	48,6%
	poczucie, że dodają siły i dają wsparcie	100	56,5%
	tęsknota	71	40,1%
	wstyd	57	32,2%
	niepokój, uczucie pustki	9	5,1%
	wyrzuty sumienia	68	38,4%
	bezzadność	31	17,5%
	przygnębienie z powodu niemożności bycia rodzicem na co dzień	68	38,4%
	poczucie straconych chwil/szczera chęć powrotu do domu	42	23,7%

Opis: *Pytania wielokrotnego wyboru.

Źródło: Badania własne.

Sytuacja długoletniego uwięzienia generuje konkretne dolegliwości: w aspekcie funkcjonalnym jest to, jak wspomniano, przede wszystkim utrata więzi z rodziną, w aspekcie przestrzenno-czasowym – nuda i bezsenność, w aspekcie zdrowotnym – dolegliwości vegetatywne, w aspekcie społecznym – poczucie osamotnienia oraz poczucie winy i wstydu w związku z popełnionym czynem karalnym (zob. tab. nr 6).

Tab. 6. Dotkliwość kary pozbawienia wolności na postawie badań populacji osadzonych odbywających kary długoterminowe w jednostkach penitencjarnych Polski i Republiki Czeskiej (n=177)

Wyszczególnienie		Liczebność	%
Subiektywnie odczuwane dolegliwości uwięzienia*	Aspekt funkcjonalny*		
	utrata więzi z rodziną	146	82,5%
	wymóg podporządkowania regulaminowi	12	6,8%
	ubóstwo barw	20	11,3%
	pełna kontrola zachowania, ingerowanie we wszystkie obszary życia	27	15,3%
	ograniczony kontakt ze światem zewnętrznym	83	46,9%
	ograniczenie swobody decyzji i działania	51	28,8%
	brak poczucia bezpieczeństwa	14	7,9%
	lęk przed wyjściem na wolność	18	10,2%
	Aspekt przestrzenno-czasowy*		
	funkcjonowanie na niewielkiej, ograniczonej przestrzeni	25	14,1%
	bezsenna	39	22,0%
	podejrzliwość	22	12,4%
	nuda	40	22,6%
	bezsilność	17	9,6%
	Aspekt zdrowotny*		
	częste bóle głowy	26	14,7%
	częste bóle brzucha	7	4,0%
	częste bóle żołądka	4	2,3%
	wzmógłony popęd seksualny	9	5,1%
	Aspekt społeczny*		
Minimalizacja dolegliwości uwięzienia*	poczucie winy i wstydu w związku z popełnionym czynem karalnym	111	62,7%
	poczucie napiętnowania społecznego	24	13,6%
	poczucie osamotnienia	130	73,4%
	widzenia z bliskimi	129	72,9%
	widzenia z dzieckiem/dziećmi	101	57,1%
	możliwość odbywania kary pozbawienia wolności z dzieckiem/dziećmi	9	5,1%
	rozmowa z wychowawcą	17	9,6%
	opieka psychologa	14	7,9%
	opieka terapeuty	10	5,6%
	opieka kapelana	6	3,4%
	zajęcia k-o	23	13,0%
	zajęcia sportowe	18	10,2%
	nauka	18	10,2%
	praca	73	41,2%
	przepustki	54	30,5%

Opis: *Pytania wielokrotnego wyboru.

Źródło: Badania własne.

Karol Wojtyła podkreślał, że rodzina jest szczególną wspólnotą osób, „jest tym miejscem, w którym każdy człowiek pojawia się w swej jedyności i niepowtarzalności [...] jest ważny i potrzebny ze względu na to, że jest, i ze względu

na to, kim jest”²⁸, czyli ze względu na jego wartość jako osoby. Z perspektywy sprawiedliwości naprawczej rodzina determinuje rozwój i kształt poczucia powinności i odpowiedzialności. W odczuciu osadzonych odbywających kary długoterminowe rodzina stanowi wartość niepodlegającą dyskusji, niezastępowalną. Ponadto ma ona istotny wpływ na poczucie sensu życia osadzonego oraz kreuje potrzebę zmiany oraz zaangażowania w konstruktywną społecznie aktywność, która będzie sprzyjała procesowi inkluzji społecznej.

*

Uzyskany w trakcie kwerendy materiał empiryczny wskazuje na ważne aspekty funkcjonowania osób doświadczających długoletniej izolacji więziennej: wsparcie ze strony rodziny, poczucie sensu życia oraz osobiste przeżycia związane z odbywaniem kary pozbawienia wolności. W oparciu o te zmienne i zasadę indywidualizacji oddziaływań penitencjarnych można zaprojektować konkretny model postępowania penitencjarnego wobec osadzonych odbywających kary długoterminowe oraz dobrać stosowne środki oddziaływania w perspektywie niepowrotności do przestępstwa po odbyciu kary pozbawienia wolności.

Obecna rzeczywistość kulturowo-społeczno-prawna charakteryzuje się wyraźnym zinstytucjonalizowaniem niemal wszystkich głównych dziedzin życia, także bytów ponadindywidualnych: grup, organizacji, kultury. Piotr Sztompka podkreśla, że zinstytucjonalizowane oczekiwania społeczne oddziałują zwrotnie na ludzkie działania jako ograniczające je ramy. Stanowią także znaczące zasoby społeczne, dzięki którym jednostka funkcjonująca w przestrzeni społecznej, doświadczając konkretnych relacji, zyskuje wartościowe źródła celów, do jakich warto dążyć (wartości), oraz poznaje strategie ich osiągnięcia (normy)²⁹. W świetle opinii respondentów uczestniczących w przeprowadzonych badaniach potrzeba bycia traktowanym indywidualnie oraz potrzeba bycia akceptowanym to sfery, w których osoby odbywające karę pozbawienia wolności wymagają szczególnej troski jako warunku powodzenia zmiany, korekty, procesu rewaloryzacji. Osadzeni długoterminowi w większości uzasadniają świadczenie pomocy więźniom i ich rodzinom kierowaniem się interesem społecznym. Wskazują także na takie czynniki znaczącego ryzyka powrotności do przestępstwa, jak: brak wsparcia osób bliskich i rodziny, problem bezrobocia i bezdomności, brak odpowiedniej sieci wsparcia po odbyciu kary pozbawienia wolności (czyli tak zwanych służ wolności, które pozwoliłyby

²⁸ Kard. K. Wojtyła, *Rodzina jako „communio personarum”*. Próba interpretacji teologicznej, „Ateneum Kapłańskie” 66(1974) t. 83, nr 3(395), s. 348.

²⁹ Por. P. Sztompka, *Socjologia. Analiza społeczeństwa*, Wydawnictwo Znak, Kraków 2003, s. 417.

stosunkowo łagodnie doświadczyć rzeczywistości wolnościowej), uzależnienia, poczucie napiętnowania i odrzucenia społecznego, niskie poczucie własnej wartości, brak poczucia sensu życia oraz osamotnienie. Ważne z perspektywy procesu readaptacji i reintegracji społecznej są ich zdaniem: poczucie własnej wartości, adekwatna samoocena, kompetencje społeczne, poczucie sensu życia i wolności emocjonalnej oraz silna więź z rodziną i dziećmi. Więź ta ma priorytetowe znaczenie dla wartościowej zmiany, motywuje bowiem do pracy nad sobą, nad własnymi słabościami, buduje poczucie bliskości, bezpieczeństwa, wzmacnia świadomość, że jest się wartościowym i akceptowanym uczestnikiem relacji w ramach struktur społeczno-prawnych. Narracje osadzonych w dużym stopniu zależą od ich doświadczeń biograficznych, od własnej, podmiotowej aktywności oraz od kontekstu kulturowego, w którym funkcjonują jako części systemu. Nie należy zapominać także o doświadczeniach instytucjonalnych związanych z sytuacją uwięzienia. Kara pozbawienia wolności jest bowiem drastycznym środkiem powodującym dotkliwe i długotrwałe skutki dla skazanego i jego rodziny – nie-rzadko poczucie odrzucenia i napiętnowania społecznego. Właśnie płaszczyzny: biograficzna, podmiotowa i kontekstu kulturowego oraz instytucjonalna, kształtują z kolei narrację szerszego kontekstu – społeczeństwa. W ten sposób konstytuuje się niepowtarzalna, oparta na priorytecie indywidualności misterna sieć powiązań, relacji, wyborów, decyzji, sytuacji – sieć wyjątkowego, niepowtarzalnego świata narracji, w którym jednostka doświadczająca izolacji więziennej i rzeczywistości wolnościowej poprzez swoją osobistą historię bierze udział w tworzeniu świata, który ją otacza i który jednocześnie w sposób wyjątkowy ją kształtuje.

Znaczącym aspektem kompleksowego, optymalnego, transparentnego i spójnego systemu readaptacji i reintegracji społecznej powinno być nie tylko zdefiniowanie czynników chroniących i czynników ryzyka z perspektywy beneficjentów systemu, ale przede wszystkim optymizm w ocenie celów, modeli i zamierzeń przy projektowaniu konkretnych strategii – dostrzeganie szans osiągnięcia pozytywnych efektów oraz poszukiwanie sensu życia człowieka w przestrzeni pozainstytucjonalnej z perspektywy jego indywidualnych potrzeb, kształtowania tożsamości oraz zasady indywidualizacji, która permanentnie wpisuje się w obszar działań readaptacyjnych. Niezwykle ważne jest zatem zdiagnozowanie sytuacji podopiecznego z uwzględnieniem trzech poziomów: biografii, doświadczeń rzeczywistości penitencjarnej i struktur kulturowo-społeczno-prawnych. W całości tworzą one konkretną narrację, która nadaje sens codzienności, wzmacnia w jednostce fundament wartościowego, autentycznego i odpowiedzialnego życia po odbyciu kary pozbawienia wolności³⁰.

³⁰ Zob. M. B a d o w s k a - H o d y r, A. K o w a l e w s k a, M. R a k s z a w s k a, *Minimalizowanie skutków izolacji więziennej w pracy penitencjarnej*, w: *Funkcjonowanie kadry penitencjarnej w procesie wykonywania kary pozbawienia wolności*, red. D. Kowalczyk, I. Mudrecka, Wydawnictwo Uniwersytetu Opolskiego, Opole 2013, s. 221-236.